

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.91/95:347.65/68

DOI <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.1/12>

Акімова А.О.

Національний університет «Одеська юридична академія»

СПРАВА ПРО СПАДКУВАННЯ: ПОНЯТТЯ Й РОЗМЕЖУВАННЯ ІЗ СУМІЖНИМИ КАТЕГОРІЯМИ

Статтю присвячено питанням визначення категорії «справа про спадкування» та виявлення місця таких справ у системі матеріальних і процесуальних відносин. Визначено, що справа про (щодо) спадкування – це переданий на вирішення суду в порядку цивільної юрисдикції спір, який виник із цивільних відносин під час переходу прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців). Для визначення поняття «спір щодо спадкування» необхідно звернутися до процесуального законодавства, дослідивши подібні до цієї категорії терміни. Доведено, що категорії «справа про спадкування» та «справа щодо спадкування» є тотожними й набагато більш лаконічно відображають сутність розгляду судових спорів, що виникають зі спадкових правовідносин, хоча й відзначено необхідність уживати ці категорії в контексті саме судового розгляду справ, відмежовуючи від нотаріального процесу або іншої позасудової діяльності.

У юридичній літературі та матеріалах практики нерідко також можна зустріти конструкцію «провадження спадкових справ». З'ясовано, що термін «спадкова справа» в юридичній літературі використовується на позначення нотаріальної справи, що формується безпосередньо нотаріусом у процесі практичної реалізації прав спадкоємців. Проаналізовано контекст використання терміна «спадкове провадження» в доктрині й визначено, що найбільш часто під терміном «спадкове провадження» розуміється нотаріальне провадження, у межах якого відбувається встановлення й накопичення юридичних фактів – передумов реалізації спадкових правовідносин. У свою чергу, нотаріальне провадження може бути визначено як процедурна форма нотаріального процесуального правовідношення, у межах якого реалізовується спадкове правовідношення. Спадкове провадження може розглядатися як елемент складного юридичного складу, у межах якого реалізовується спадкове правовідношення. Найбільш семантично подібною до цієї категорії є категорія «нотаріальне провадження у сфері спадкових відносин», яка також згадується в літературі.

Доведено, що поняття спадкового процесу включає дії суду щодо вирішення спорів, які виникають зі спадкових правовідносин. У процесуальній формі через розгляд справи і прийняття рішення здійснюється реалізація спадкового правовідношення.

Ключові слова: справа про спадкування, спадковий процес, спадкове провадження, спадкова справа, спадкові спори.

Постановка проблеми. Коректне використання категоріального апарату – запорука успішного наукового дослідження будь-якого явища. Аналізуючи природу та процесуальні аспекти справ про спадкування, необхідно остаточно визначитися, як саме співвідносяться семантично суміжні категорії, такі як «спадковий процес»; «спадкове провадження»; «спадкова справа»; «спори, що виникають із спадкових правовідносин»; «справа про/щодо спадкування».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової періодики та монографічних досліджень дає змогу говорити, що процесуальні аспекти розгляду справ, що виникають зі спадкових правовідносин, нерідко розглядаються окремо від тих правовідносин, що генерують обставини цих справ. Поняття «спадковий процес»; «спадкове провадження»; «спадкова справа»; «спори, що виникають із спадкових правовідносин»; «справа про/щодо спадкування» широко

застосовуються в літературі, однак їх співвідношення не досліджувалося ґрунтовно.

Постановка завдання. Саме тому метою дослідження є визначення поняття справ про спадкування та їх місця в системі матеріальних і процесуальних правовідносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Специфіка системно-цілісного підходу в дослідженні проблематики обраної теми потребує чітко розмежувати, через яку дефініцію можна визначити ту чи іншу правову категорію. Обставиною, що визначає складність остаточного відмежування вищезгаданих понять одне від одного, є той факт, що реалізація спадкових прав не має виключно матеріальний характер, як зазначав П.С. Нікітюк, ті ж таки угоди щодо реалізації права на спадкування, окрім матеріально-правового, мають й інший «такий, що рухає, процесуальний бік – процесуально-правовий» [7, с. 165].

Якщо розглядати спадкове право як один із інститутів цивільного права, у якому мають визначатися межі дозволеної поведінки суб'єктів спадкових правовідносин, що закріплені законодавством України, необхідно, однак, зважати, що додаткове регламентування спадкових прав відбувається в межах спадкового процесу, під яким розуміють регламентовані законодавством юридично вагомі дії уповноважених осіб, що зумовлені переходом прав померлої особи до інших осіб [13, с. 7–9].

Термін «спадковий процес» запропонований авторами практичного довідника зі спадкового права, під яким пропонувалося розуміти всю сукупність усіх юридично вагомих дій суб'єктів спадкових правовідносин. Автори доводили можливість здійснення спадкового процесу як у межах нотаріального процесу, так і поза його межами (наприклад, у випадках, коли спадкоємцям не потрібно звертатися до нотаріуса або суду для вирішення особливо важливих юридичних обставин: згідно з ч. 2 ст. 1267 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України, спадкоємці за усною угодою між собою, якщо це стосується рухомого майна, можуть змінити розмір частки у спадщині когось із них) [12].

Отже, С.Я. Фурса та Є.І. Фурса поділили матеріальну сторону спадкових правовідносин і їх процесуальне здійснення. Попри те що автори визнавали, що спадкове право тісно пов'язане з нотаріальним процесом, водночас зроблено висновок, що спадковий процес не є тотожним нотаріальному [9, с. 140; 11]. Тобто спадковий процес може мати в змісті юридично вагомі обста-

вини, але сам процес може проходити без участі будь-яких державних органів відповідно до норм законодавства.

Як бачимо, С.Я. Фурса та Є.І. Фурса, наводячи власне бачення спадкового процесу, неодноразово наголошують на його зв'язку з нотаріальним процесом, про що свідчить теза, що «спадковий процес у певних випадках може бути одним з інститутів нотаріального процесу, який визначає спеціальну процедуру реалізації громадянами спадкових прав та повноваження нотаріусів, що мають забезпечити охорону прав усіх суб'єктів спадкових правовідносин та оформлення спадкових прав відповідно до вимог закону» [12]. Однак, неодноразово згадуючи судовий порядок вирішення спорів на противагу угодам між спадкоємцями без залучення представників юстиції (наприклад, коли в процесі спадкування спадкоємці отримують лише речі звичайної домашньої обстановки і вжитку, а під час розподілу спадкового майна немає спору між спадкоємцями), автори не дають відповіді на питання, чи включається до спадкового процесу судовий розгляд справ, що виникають зі спадкових правовідносин.

Уважаємо, що вирішення цього питання лежить у площині розуміння природи захисту прав загалом і спадкових прав окремо. Використовуючи підхід, згідно з яким захист права є складником механізму його реалізації, можна констатувати, що звернення за судовим захистом права є однозначно складником процесу реалізації спадкоємцями своїх спадкових прав. Критерії процедурності й дій уповноважених осіб, що зумовлюють перехід прав померлої особи до інших осіб також зберігають своє значення у випадку судового розгляду спорів, що виникають зі спадкових правовідносин. Отже, на підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що поняття спадкового процесу включає дії суду щодо вирішення спорів, які виникають зі спадкових правовідносин. У процесуальній формі через розгляд справи і прийняття рішення здійснюється реалізація спадкового правовідношення. Відповідно до положень загально-теоретичної юриспруденції, поява закінченого результату правовідношення тягне за собою припинення цього правовідношення, оскільки мета останнього досягнута [10]. Отже, реалізація будь-якого правовідношення має розцінюватися як юридичний наслідок, а реалізація спадкового правовідношення прямо кореспондує з правовідношенням процесуальним [3, с. 186], у нашому випадку цивільно-процесуальним.

Крім уже розглянутого «спадкового процесу», у літературі також зустрічається категорія «спадкове провадження». М.В. Бондарєва визначає спадкове провадження як нотаріальне провадження, у межах якого відбувається встановлення й накопичення юридичних фактів – передумов реалізації спадкових правовідносин. Науковиця пропонує розглядати спадкове провадження як елемент складного юридичного складу, у межах якого реалізовується спадкове правовідношення [1, с. 4–5]. Отже, нотаріальне провадження може бути визначено як процедурна форма нотаріального процесуального правовідношення, у межах якого реалізовується спадкове правовідношення. Найбільш семантично подібною до цієї категорії є категорія «нотаріальне провадження у сфері спадкових відносин», яка також згадується в літературі [5, с. 121–122].

У юридичній літературі та матеріалах практики нерідко також можна зустріти конструкцію «провадження спадкових справ». Термін «спадкова справа» зазвичай використовується на позначення нотаріальної справи, що формується безпосередньо нотаріусом у процесі практичної реалізації прав спадкоємців.

Пунктом 2.1 глави 10 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5, встановлено, що спадкова справа заводиться нотаріусом за місцем відкриття спадщини на підставі поданої (або такої, що надійшла поштою) першою заяви про прийняття спадщини або про вжиття заходів до охорони спадкового майна, претензії кредиторів [9, с. 153].

Заведення спадкової справи в теорії нотаріального процесу визнається наслідком взаємо-

дії юридичних фактів цивільного права (факту часу й місця відкриття спадщини під час визначення процесуальної підвідомчості нотаріальної справи нотаріусу) і загальних (норми права, правосуб'єктності спадкоємця) та спеціальних (звернення спадкоємця із заявою) передумов настання процедурних наслідків [2, с. 8].

Для визначення поняття спір щодо спадкування необхідно звернутися до процесуального законодавства, дослідивши подібні до цієї категорії. Аналіз матеріалів судової практики та юридичної періодики, що висвітлює питання судового розгляду справ, які виникають зі спадкових правовідносин, дає змогу виділити ще декілька категорій, що використовуються на позначення судових спорів, які виникають зі спадкових правовідносин. Найбільш поширеним у рішеннях Верховного Суду України й загалом судовій практиці є конструкція «справа про спадкування» [6; 8]. Однак у спеціальній літературі нерідко можемо зустріти й формулювання «справи/спори щодо спадкування» [4]. Виходячи з усталеної практики іменування категорій справ у цивільному процесі, доходимо висновку, що категорії «справа про спадкування» та «справа щодо спадкування» є тотожними й набагато більш лаконічно відображають сутність розгляду судових спорів, що виникають зі спадкових правовідносин. Водночас необхідно вживати ці категорії в контексті саме судового розгляду справ, відмежовуючи від нотаріального процесу або іншої позасудової діяльності.

Висновки. Отже, можемо зробити висновок, що справа про (щодо) спадкування – це переданий на вирішення суду в порядку цивільної юрисдикції спір, який виник із цивільних відносин під час переходу прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців).

Список літератури:

1. Бондарєва М. Спадковий нотаріальний процес та спадкові нотаріальні провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 7. С. 4–8.
2. Бондарєва М.В. «Відкриття спадщини» і «заведення спадкової справи»: суть і співвідношення. *Цивілістична процесуальна думка*. 2016. Т. 4. С. 6–10.
3. Бондарєва М.В. Реалізація спадкових правовідносин у нотаріальному процесі. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 154–157.
4. Гузь Л.Є. Підготовка справ про спадкування до судового розгляду. Харків : Фактор, 2014. 80 с.
5. Кулак Н.В. Процедура вчинення нотаріусом нотаріальних проваджень у сфері спадкових відносин, ускладнених іноземним елементом. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 2/2. Р. 121–125.
6. Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13>.
7. Никитюк П.С. Наследственное право и наследственный процесс. Проблемы теории и практики. Кишинев : Штиица, 1973. 258 с.
8. Про судову практику в справах про спадкування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 7. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08>.

9. Спадкове право : навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О.В. Нестерцова-Собакарь. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 164 с.
10. Толстой Ю.К. К теории правоотношения. Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1959. С. 50.
11. Фурса С.Я., Фурса Е.Г. Спадкове право. Теорія та практика : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2002. 496 с.
12. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд / С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, О.М. Клименко, С.Я. Рябовська, Л.О. Кармаза та ін. Київ : Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2013. 1216 с.
13. Фурса С.Я., Фурса Є.І. Спадкове право. Теорія і практика : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2002.

Akimova A.O. THE INHERITANCE CASE: CONCEPTS AND DELIMITATIONS WITH RELATED CATEGORIES

The article deals with the issues of determining the category of “inheritance case” and revealing the place of such cases in the system of material and procedural relations. It is determined that the inheritance case is a court-martialed dispute, arising from civil relations in the transfer of rights and duties (inheritance) from a natural person to other persons. In order to define the concept of inheritance disputes, it is necessary to refer to the procedural law, having examined similar categoriyi. It is proved that the categories “inheritance case” and “case about inheritance” are identical and much more succinctly reflect the essence of litigation arising from hereditary legal relations. Although it is noted the need to use these categories in the context of litigation itself, distinguishing from notarial process or other extrajudicial activity.

In the legal literature and practice materials, one can often also find the design of “hereditary cases”. It has been found that the term “hereditary case” in the legal literature is used to refer to a notarial deed formed directly by a notary in the process of practical realization of the rights of heirs. The context of the use of the term “hereditary proceedings” in the doctrine is analyzed and it is determined that the term “hereditary proceedings” most often means notarial proceedings, within which the establishment and accumulation of legal facts – the prerequisites for the implementation of hereditary legal relations. In turn, notarial proceedings can be defined as a procedural form of notarial legal relations within which the hereditary legal relationship is realized. Hereditary proceedings can be seen as an element of the complex legal structure within which the hereditary relationship is implemented. The most semantically similar to this category is the category of “notarial proceedings in the field of hereditary relations”, which is also mentioned in the literature.

It is proved that the concept of hereditary process includes actions of the court to resolve disputes arising from hereditary legal relations. In procedural form, through the consideration of the case and decision making, the implementation of the hereditary legal relationship.

Key words: inheritance case hereditary process, inheritance proceedings, inheritance disputes.